

A Nagy Háború kis léptékekben

A Nagy Háború emlékezete – A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. Bösz Attila. Pécs, 2017. 352 oldal (Baranyai Történelmi Közlemények 7.)

Az első világháborús centenárium nem csupán arra adott lehetőséget, hogy a szűk történész szakma felelevenítse a Nagy Háború eseményeit, hanem arra is, hogy a széles közönséget egy olyan konfliktusra emlékeztesse, amely jelentős hatással volt a 20. század folyamataira, a politika és a nemzetközi kapcsolatok mellett a gazdaságra, a kultúrára, valamint a társadalomra egyaránt. Bár a fegyveres küzdelmek az arcvonalon zajlottak, a hátszágok is kénytelenek voltak megbirkózni a háború okozta új kihívásokkal. Az első világháború jelenleg meghatározó szerepet tölt be a nemzeti emlékezetben, azonban az kevésbé feltárt, hogy valójában milyen veszteségeket okozott a közösségekben.¹ Ennek pótlására lehetnek alkalmasak a különböző helytörténelmi kutatások, amelyek egy kisebb térre szűkítve vizsgálják ezt az időszakot.

A helytörténelmi kutatás korántsem problémamentes. Egyrészt a forrásadottságok erőteljesen determinálják a kutatás sikerességét, másrészt a megfelelő kontextus nélkül ezek a vizsgálódások öncélúvá válhatnak.² Az első világháború alatt azonban intenzívebbé vált az irattermelés a településeken, valamint számos személyes dokumentum született napló, levelezés és visszaemlékezés formájában. Az élet szinte minden területét érintette a háború, és ez még a kisebb falvak történetében is nyo-

mon követhető. Jelen kötet tanulmányainak megírását elsősorban a háború 100. évfordulója inspirálta, de minden kétséget kizáróan az az igény is megjelenik benne, hogy elszámoljon azzal, amit a 4 éven át tartó eseménysor jelent a dél-dunántúli régió számára.

A tanulmányok egy-egy korábbi konferenciaelőadás szöveges változatai,³ emiatt nagy diverzitás figyelhető meg a könyvben. A kötetet 6 egységre osztották fel, amelyeket elsősorban a tanulmányok témaválasztásai határoztak meg. Az írások olvasása után az olvasónak más kapcsolódási pontok is feltűnhetnek, hiszen a témák között sok átfedés van. Témáját tekintve az első, a hadtörténelmi kérdéseket tárgyaló rész illeszthető a leghagyományosabban a Nagy Háború elbeszéléséhez. A következő fejezetek a gazdaságot és a hátszágot veszik számba. A negyedik fejezet tanulmányai kimondottan naplókra és levelezésekre építenek, míg az utolsó olyan levéltári forrásokra, amelyek közvetve mutatják be a háború eseményeit, s főként hatásait. A kötetet bibliográfia zárja, amely számba veszi a pécsi vonatkozású első világháborús irodalmat: segítségével könnyebben megértheti az olvasó, hogy miért van még szükség olyan, a korábbi vizsgálódásokat kiegészítő, például a gazdaságot, a hátszágot és az egyént kiemelő vállalkozásokra, mint amilyeneket ez a könyv is magában foglal.

Az első írás *Balla Tibor* tanulmánya, amelyben az olvasó az Osztrák–Magyar Monarchia haderejéről alkothat képet. Az adatokban gazdag írás lehetővé teszi, hogy az olvasó kvantitatívan megismerje a hadsereg erőforrásait, illetve, hogy ösz-

1 Lásd GYÁNI Gábor: *A történelem mint emlékmű*. Budapest, 2016. 152–185.

2 Lásd BÁCSKAI Vera: A várostörténet újabb dilemmái. In: *Várostörténet, helytörténet. Elmélet és módszertan. Tanulmányok Pécs történetéből 14.* Szerk. VONYÓ József. Pécs, 2003. 14–15. vö. GYÁNI Gábor: Városbiográfia és mikrotörténet. In: Uo. 20–26.

3 A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára által 2014. október 28-án és 2015. október 28-án rendezett levéltárnap konferenciák előadásainak tanulmányi fejlesztett írsaiból szerkesztett kötet.

sze hasonlítsa más nagyhatalmak katonai ütőképességével. A tanulmány némileg bevezető jellegű, így jól felvezeti a világháború eseményeit. Balla amellet érvel, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia nem aknázza ki kellően a saját haderejében rejlő potenciált. Ez annak fényében érthető, hogy a világháborút megelőző évtizedekben nem került sor komolyabb fegyveres konfliktusra, emiatt a Monarchia számára nem voltak olyan fontosak a katonai kiadások. Ennek okait azonban nem tárgyalja részletesen az írás.

Bene Krisztián egy egészen más szeletet ragad ki a háborúból. A köztudat az első világháború kitörésének okai között tartja számon a túlzott nacionalizmust, ebből kifolyólag a kutatások látószögéből kiesnek azok a csoportok, amelyek nem a saját országuk zászlaja alatt szolgáltak a háború ideje során. Bene tanulmányának gerincét a francia idegenlégió adja, amelynek tagjai között találhatunk magyar önkénteseket is. A szerző végigveszi ezeknek a személyeknek a lehetséges motivációit, hogy miért csatlakoztak a légióhoz, valamint megemlíti két baranyai példát, hogy ezzel is közelebb hozza ezt a témát az olvasóhoz. Bene olyan új forrásokat von be az első világháborúról szóló diskurzusba, amelyek egyben új szempontokat is vetnek fel.

A következő két írás gazdasági szempontból közelíti meg a háború témáját. *Kaposi Zoltán* Nagykanizsa példáján mutatja be, hogy a háború mennyire kiszolgáltatotta azokat a városokat, amelyek a helyi sajátosságaikból adódóan nem részesedtek a háborús konjunktúra hatásaiból. Nagykanizsa fekvése békeidőben előnyös volt, hiszen egy fontos közlekedési csomópont volt Ausztria, Magyarország és Horvátország között. A háború során azonban elszigetelődött a vasút szerepének megváltozásával. A korábbi kereskedőváros az áruk elosztása helyett a sebesültek elosztá-

sára és ellátására kényszerült, így bizonyos értelemben végállomássá vált. A vasút szerepe megkerülhetetlen az első világháború során, a fenti tanulmány mellett ezt mutatja be *Bösz Attila* írása is. Ő két problémát emel ki, az egyik a kötött pályás közlekedés az arcvonalakon, a másik pedig a hátországra gyakorolt hatásai. A gazdag levéltári forrásbázison alapuló írásból kiderül, hogy a biztonságosnak és gyorsnak tartott kötött pályás közlekedés valójában korlátozta a mobilizációt a frontokon, hiszen a kevés harckocsi és a civil lakosságtól elvont kocsik nem voltak alkalmasak arra, hogy nagyszámú nehézsúlyú lőfegyvert, ágyúkat mozgassanak, így a hadsereg kénytelen volt állóháborúra berendezkedni. A hadvezetés folyamatosan elvárta a lakosoktól, kisiparosoktól, hogy adják át használatra a saját eszkereiket, kocsijukat, annak ellenére, hogy így sokan elestek a munkaeszközeiktől, ami újabb terhet jelentett a hátország közösségei számára.

A következő egység a hátország baranyai életébe ad betekintést. *Borsy Judit* két kistelepülés plébániájának (Kövágószőlős és Garé) *Historia Domusa* alapján rekonstruálta a háború eseményeit. Az olvasó első sorban a két plébános szemszögéből ismerheti meg az eseményeket, de betekintést nyerhet abba is, hogy mivel járt a háború egy kisközösség számára. A tanulmányból kiderül, hogy mivel a munkaképes férfiakat besorozták, beleértve a települések tanítóit, tisztviselőit is, sok feladat a helyi plébánosokra hárult, akik egyszerre látták el papi teendőiket, továbbá átvették a falvak értelmiségeinek feladatait. A hitélet ápolása mellett koordinálták a szociális és a jótékonyági feladatokat, de sok esetben a települések iskoláskorú gyerekeinek tanítása is rájuk hárult. Ezáltal sokkal közelebbi kapcsolatba kerültek a lakosokkal, akik a háború ideje alatt bizalmas, családi ügyeikbe beavatták a plébánosokat. A helyben

maradt falusiak mellett fogadták a hazalátogató katonákat, sokukkal pedig ezt követően is leveleztek, emiatt kapcsolati hálójuk gyakorlatilag az arcvonalakig kiterjedt. A falvak és kistelepülések életében a plébánosok presztízse és megbecsültsége emelkedett, hiszen itt sok esetben hiányoztak azok a tisztségviselők, akik a városokban végeztek hasonló tevékenységet a háború ideje alatt. A tanulmány abból a szempontból is tanulsággal szolgál, hogy a legkülönbözőbb történeti kérdések vizsgálata során is hasznos forrás lehet a – ma még sajnálatosan kevesek által használt – *Historia Domus*.

A következő három tanulmány a háború alatti rendfenntartásba és közigazgatásba nyújt betekintést. A munkaerő-elvonás ezekben a szektorokban is komoly felfordulást okozott, viszont ez nem csupán az egyéni egzisztenciákat fenyegette, hanem a társadalmi rendet is, mivel ezek a szervek feleltek annak biztonságáért és szervezéséért. *Ernyes Mihály* számba veszi Pécs-Baranya rendvédelmi egységeit és annak különbségeit, számszerűsíti a helyi viszonyokat. *Nagy Imre Gábor* a pécsi tisztviselők munkáját és helyzetét mutatja be, akiknek számos kihívással kellett megbirkózniuk. Egyrészt ki kellett szolgálniuk a kormányt és a hadvezetést, másrészt a helyi válságokat kellett kezelniük annak érdekében, nehogy társadalmi elégedetlenség alakuljon ki. Ehhez a témához kapcsolódik *Radó Bálint* írása is. Ő Visy László baranyai főispán tevékenységét mutatja be, aki magasabb beosztású tisztviselőként számos alkalommal került kritikus döntési helyzetbe. Bár a körülményekhez képest tulajdonképpen helytálltak ezek a tisztviselők, hiszen sem súlyos éhezés, sem pedig járványok nem pusztítottak a lakosság körében, de ahhoz, hogy megítélhessük, mennyire kezelték sikeresen ezeket a válságos szituációkat, a háborút követő évekre is ki kell tekinteni.

A negyedik fejezet három különböző társadalmi státuszú, rangú és korú, háború viselt személyt állít a középpontba. *Huszár Mihály* egy polgári származású elsőéves műegyetemi hallgató, *Szerecz Miklós* egy szigetvári középkorú parasztember, *Zóka Péter* pedig a két háború közötti elithez tartozó Igmándy-Hegyessy Géza életén keresztül mutatja be a háború hatásait. A három egyén sorsának megismerésével az olvasó betekintést kap a katonák mindennapi életébe, a közkatona perspektívájától egészen a magasabb beosztású tisztékéig. A különböző szociális, kulturális és gazdasági háttér kézzel foghatóan befolyásolta, hogyan látták és ítélték meg a háborút ezek a személyek. Körülményeiket és ezáltal látásmódjukat az is döntően meghatározta, hogy milyen pozíciót tölthettek be a hadseregben.

Az utolsó fejezet tanulmányai egy-egy forrástípuson keresztül mutatják be a Nagy Háború háttérre gyakorolt hatásait. *Aradi Gábor* Gyöngyös hagyatéki leltárának felhasználásával tesz demográfiai és jogtörténeti megállapításokat. Az elesett katonák és családjuk vagyoni helyzete mellett a szerző fontos mentalitástörténeti megállapításokat is tesz, azzal, hogy megkísérli rekonstruálni a korabeli gyászfeldolgozás folyamatait, valamint a családfenntartáshoz való viszony alakulását a háborús viszonyok között. *Tegzes Ferenc* tanulmánya számos korábbi írás témáit is érinti. A katonai szolgálat alóli felmentések tárgyalása kapcsán szó esik többek között a rendvédelmi szervekről, a tisztviselőkről és a papokról, akik a háttérben *tartották a frontot*. Tegzes a felmentettek névjegyzékén felül számos más forrást – kérelmeket, jogszabályokat és rendeleteket használt fel a kutatásban. Ezek alapján követhetővé vált az a folyamat, hogy a hadvezetés hogyan próbált meg évről-évre egyre több embert bevonni a há-

borúba, akár olyanokat is, akiket korábban még alkalmatlannak találtak.

Az utolsó tanulmányban *Vargháné Szántó Ágnes* nemcsak a korabeli pécsi sajtót veszi számba és mutatja be, hanem módszertani problémákat is felvet. A sajtót elsősorban a mindennapi élet szempontjából vizsgálja. Mivel ekkoriban már széles tömegeket elértek az újságok, ezért a tájékoztatás mellett a manipulációra is alkalmasak lettek. Ez a jelenség a háború ideje alatt különösen meghatározó sajátossága lett mind a helyi, mind pedig az országos sajtónak. Bizonyos információkat elhallgattak vagy éppen a túlzás eszközével éltek, hogy így befolyásolják a közvéleményt. A vidéki újságoknak sok esetben meg kellett küzdeniük a legfrissebb információkért, amelyeket végül a központi cenzúra miatt nem minden esetben jelentethettek meg. A szerző rávilágít arra, hogy a világháború így nem csupán a fegyverek, de egyben a sajtó háborújává is vált.

Az első világháború széles körben kutatott téma, amelynek legfőbb eseményei ismertek, mégis számos olyan eseménysort indított el a 20. században, amelyek

megértése és feldolgozása további vitákhoz nyújt alapot. Sok választ adtak már a központi irat- és levéltárakból előkerült dokumentumok, viszont ez közel sem elég a „teljes” kép megismeréséhez. A megyei levéltárak és más közgyűjtemények – ahogy a jelen kötet tanulmányai is bizonyítják – rengeteg olyan forrást őriznek, amelyek segítenek megérteni a Nagy Háború egyes politikai, gazdasági vagy társadalmi kérdéseit, mindenekeelőtt a hátszországban maradt lakosság helyzetére, életviszonyainak alakulására és a háborúhoz való viszonyának alakulására vonatkozóan. Egy-egy település vagy régió egyedi jellegzetességei mellett a kutatók felfigyelhetnek más olyan általános tendenciákra, amelyek felett korábban elsiklottak. A centenáriumi tehát, azon felül, hogy emlékeztet a háborúra és annak szörnyűségeire, arra is felhívja a figyelmet, hogy bőven akad még feltárnivaló, hiszen a vidéki közgyűjteményekben fellelhető forrásoknak még van mit mesélniük a Nagy Háborúról.

Vámos Eszter